

ZAŠTITA RANJENIKA I BOLESNIKA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU

Poslije izbijanja oružanog ustanka na teritoriji zapadne Srbije stvorena je 1941. velika slobodna teritorija sa bolnicama u kojima se steklo 700-800 ranjenika. Povlačeći se pod jakim neprijateljevim snagama u novembru 1941. ranjenici su preko Užica evakuisani na Zlatibor. Kada su Nijemci 30. novembra prodrli na Zlatibor, našli su oko 120 nepokretnih ranjenika koji nisu mogli biti dalje evakuisani. Jedinice njemačke 342. pješadijske divizije izvukli su ranjenike iz bolničkih kreveta i sve streljali.

Mada je i ranije od okupatora i njegovih saradnika bilo pojedinačnih ubijanja partizanskih ranjenika i bolesnika, ovaj događaj je pokazao sa kakvim se neprijateljem ratuje. To je pored ostalog uticalo da se posveti posebna briga o zaštiti ranjenika i bolesnika. Osim liječenja, zaštita ranjenika i bolesnika od svireposti neprijatelja postaje jedan od primarnih zadataka oslobodilačke borbe.

Budući događaji su pokazali svu opravdanost takvih odluka.

PROBLEMI I TEŠKOĆE ZAŠTITE I BORBENOG OBEZBJEĐENJA RANJENIKA I BOLESNIKA U NOR-u

Narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji vođen je u dosta specifičnim uslovima, koji su se bitno razlikovali od drugih ratova, pa, i po tome, što je od zločina neprijatelja trebalo zaštititi ranjene i bolesne borce, sanitetsko osoblje u cjelini, i sanitetske ustanove. To je bio jedan dodatni problem koji je moralo rješavati rukovodstvo NOP-a i sve ostale komande i štabovi i druge organizacije NOP-a. Tako se odmah od početka ustanka 1941. pa sve do kraja rata operativnim i teritorijalnim jedinicama NOV i POJ nametao zadatak da obezbijede i zaštite ranjene i bolesne pripadnike oružanih snaga od surovih zločina neprijatelja.

Najbolje je to iskazao maršal J. B. Tito u predgovoru knjige »Neretva«: »Mi smo preduzimali sve što je bilo moguće da zaštitimo ranjenike. To je za nas bio značajan moralni faktor, jer su ranjenici znali da neće biti ostavljeni«.

Radi zaštite ranjenika vođene su mnoge operacije i bitke, i one većeg zamaha, kao što je bitka na Neretvi (9. februara do 31. marta 1943), u istoriji NOR-a poznata kao »bitka za spas ranjenika«. U njoj je kulminirao boj na Maklenu kada se od 3. do 5. marta 1943. spasavalo oko 4.000 ranjenika i bolesnika u Prozorskoj kotlini, a koji se završio uspjehom NOVJ.

Na putu zaštite ranjenika i bolesnika NOV i POJ stajalo je desetine složenih i teško rješivih problema.

Neprijatelj je bio neuporedivo nadmoćniji u ljudstvu i borbenoj tehnici. Često je diktirao početak velikih ofanzivnih poduhvata, te je mogao, baš radi toga, iznenaditi naše jedinice i brzo ugroziti ranjenike, bolesnike i sanitetske ustanove.

Sa druge, pak strane ne može se govoriti o stabilnoj, oslobođenoj teritoriji, kao posljedici čestih i brzih pokreta svojstvenih partizanskom načinu ratovanja, često po neoprogodnim planinskim terenima. To je zahtijevalo brzu prediskokaciju ranjenika i bolesnika - često u suprotnosti sa striktnim medicinskim zahtjevima. Osobnosti zemljišta unekoliko su predstavljale veliku pogodnost za vođenje partizanskog rata, ali s druge strane otežavalo transport, evakuaciju i spašavanje ranjenika od dejstva neprijatelja.

Neprijatelj je težio pronalaženju i uništenju bolnica, ne osvrćući se na odredbe Ženevske konvencije i drugih humanitarnih principa međunarodnog ratnog prava.¹ Zato se koristio ofanzivnim akcijama, kaznenim ekspedicijama, »pročešljavanjem terena«, uz korišćenje dresiranih pasa tragača, snimanjem terena iz vazduha, ubacivanjem agenata i špijuna, a, od sredine 1943, ponegdje i ranije, koristio se specijalno obučanim jedinicama poznatim kao »trupovi«.²

Posebno se okupator oslanjao na pomoć i saradnju kvislinških i kolaboracionističkih jedinica - ustaša, četnika i drugih koji su se naročito isticali u krvoločnim postupcima prema svim saradnicima i simpatizerima NOR-a. Ali, pri tome nisu pošteđeli ni ranjene i bolesne borce NOV i POJ, te sanitetske ustanove i stanovništvo koje ih je liječilo i štitilo.

Postupci okupacionih i drugih snaga tražili su od štabova NOV i POJ da preduzmu sve mjere radi zaštite i borbenog obezbjeđenja života ranjenika i bolesnika, te sanitetskog osoblja i sanitetskih ustanova. Ovo se odnosilo većim dijelom za oslobođenu teritoriju, a ponekad povremeno ili trajno okupiranu od neprijatelja. Stoga su i mjere zaštite morale biti usklađene i prilagođene karakteru zemljišta, vidovima borbenih dejstava, godišnjem periodu i klimatskim uslovima, raspoloživim materijalnim sredstvima i snagama koje su stajale na raspolaganju.

Držanje naroda u takvim prilikama bio je jedan od najbitnijih činilaca, jer je sve to trebalo držati u tajnosti, a narod je to, bez obzira na stradanje, radio do kraja svjesno i potpuno, što i čini naš NOR jednim od onih ratova u kome je narod bio značajan činilac pobjede.

ŽENEVSKE HUMANITARNE KONVENCIJE

Poslije bitke kod Solferina, vođenoj između Francuske i Pijamonteza protiv Austrije, 24. maja 1864, Anri Dinon (*Henry Dunant*), svojom knjigom »Sjećanje na Solferino« upoznao je svijet sa tragičnom sudbinom 39.000 poginulih i ranjenika zaraćenih strana, ponajviše zbog nebrige za njihovo sanitetsko zbrinjavanje. Švajcarski Federalni savjet na inicijativu Gistava Majniera (*Goustaue Moynier*), tadašnjeg predsjednika švajcarskog »Društva javne koristi«, sazvaio je 1864. međunarodnu konferenciju u Ženevi. Konferencija je održana 1864. Usvojila je poznatu »Konvenciju za poboljšanje sudbine vojnih

¹ Dragić Đ. i Jakovljević B.: Međunarodno ratno pravo i zaštita ranjenika u toku NOR-a, Jugoslavenska revija za međunarodno pravo, Beograd, 1961, str. 238-245.

² Obradović M.: Neka iskustva iz obezbjeđenja partizanskih sanitetskih ustanova u Lici tokom NOR-a, Zbornik radova sa simpozijuma povodom 30 godina Kongresa partizanskih ljekara, Bosanski Petrovac 1972, str. 150-151.

ranjenika u vojskama u ratu«. Ona je bila temelj niza sličnih, ali sve šire koncipiranih međunarodnih ugovora, čiji je cilj bio da se i u uslovima rata sačuvaju osnovni humanitarni principi, i to najprije prema ranjenicima i bolesnicima kao i prema sanitetskom osoblju koje treba da se stara o njima, a onda i o ratnim zarobljenicima i civilnom stanovništvu zaraćenih strana.

Ženevska konvencija iz 1864. je poslije znatno proširena i konkretizovana dopunskim odredbama u nekim zemljama, kao što su »Lieberova uputstva o postupku s ratnim ranjenicima« u secesionističkom ratu sjevernoj Americi, koja su donesena na inicijativu samog predsjednika Linkolna, zatim »Ratna pravila po međunarodnom pravu« objavljena u Srbiji 1870/71.

Njemački kancelar Oto Bizmark (*Otto von Bismarck*) u francusko-pruskom ratu 1870/71, priznajući, donekle, pravo na humanitarni postupak pripadnicima »regularnih vojnih jedinica francuske armije«, osporavao je takvo pravo francuskim »slobodnim strijelcima (*tireurs*)«, kao i dobrovoljcima-stranim državljanima, koji su se borili u sastavu francuskih regularnih jedinica.

Na konferenciji u Briselu 1874. vodila se burna diskusija o pravu malih naroda na primjenu partizanskih dejstava u odbrani zemlje od nadmoćnog neprijatelja. Engleska se zalagala za, a Njemačka i Austrija bile su protiv. Francuska i Rusija uzdržale su se od glasanja. Zbog toga se Briselska konferencija završila bez odluka.

Neodlučnim rezultatom završila se i IV haška konferencija 1899, ali je u njenom nastavku 1907. usvojena preambula u vidu tzv. Martensove klauzule, koja određuje da se u »nepredviđenim slučajevima izvjesne kategorije boraca i neboraćkog stanovništva ne smiju prepustiti samovolji pojedinaca nego da do donošenja potpunijeg zbornika ratnih zakona, ostaju pod zaštitom međunarodnog ratnog prava«.

Uputstvo njemačkog carskog Generalštaba iz 1902. pod naslovom »Ratni običaji suvremenog rata«, uvažavaju izvjesne humanitarne principe međunarodnog ratnog prava.

U tom uputstvu njemačkog Generalštaba doslovno se kaže da je cilj ratnog zarobljavanja »spriječiti zarobljenike da i dalje učestvuju u ratu, ali da oni - mađa gube slobodu - time ne gube svoja prava, te da se ne smiju ponižavati po život štetnim radom«.

Vrlo značajnu dopunu međunarodnim ugovorima predstavlja ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima i konvencija o poboljšanju sudbine ranjenika i bolesnika u vojskama u ratu, obje ustanove 27. jula 1929.

Suština je u tome da se *ranjenici i bolesnici i sanitetsko osoblje zarobljeno u ratu, ne smije ubijati, zlostavljati, niti prisiljavati na prinudni rad, a isto tako, da se ni civilno stanovništvo u ratu zaposjednutih krajeva, ne smeje ubijati, istrebljavati (genocid), deportovati ni pljačkati.*

Po odredbama čl. 6. Statuta Međunarodnog vojnog suda, osnovanog na kraju drugog svjetskog rata, takve se radnje koje se protive odredbama Ženevske konvencije kvalifikuju kao ratni zločini protiv čovečanstva.

Evo nekoliko najvažnijih stavova iz Ženevske konvencije iz 1929:

U čl. 1. se kaže: da se vojna i ostala lica pridodata zaraćenim vojskama, kad budu ranjena ili bolesna, u svakoj prilici moraju tretirati s poštovanjem i čovječno, dokle god su u vlasti protivničke strane.

Član 3. ističe - da poslije svake bitke strana koja zauzme bojno polje mora preduzeti mjere za pronalaženje mrtvih i ranjenih, bez obzira kojoj su strani pripadali i da ih mora zaštititi od pljačke i rdavih postupaka.

(Seite 1 des Originals)

(handschr.: 561 6496/6500 - 5.6. 0825 Init. R.

Fernschreiben.

Stempel: Geheim

An

V. Qu. (Pz. AOK 2

(Fliegerführer Kroatien

Fu. (Dt. Bv. Gen. i. Kroatien (nur fuer Chef)

(V. SS-Korps

F. S. Qu. (handschr.: HF 6XU/Qu 5.6. 0925 Goo (33))

(handschr.:
Fu 5.6. 1027

315.D.

Stempel: Anlage zum

K. T. B.

Nr. C 325

Tagesmeldung v. 5.6.1944.

4.) 373. Div. I

Banden haben Hochon um cfs. Stuetzpunkt auf Strasse SUCEVICI-GRACAC besetzt und draengen aus dem VELEBIT in den Raum westl. ZRMANJA VRELO. Durch kroat. Kampfgeci. schaften Banditenlazerett SO UDBINA vernichtet, dabei 20 Feindtote (darunter 2 Aerzte) ausserdem 95 Verwundete und Krenke niedergemacht. NO CAZIN mitlere Bande durch Ust. unter deutscher Fuehrung geforfen, 3 Feindtote, 3 Gefangene, 4 Gewehre. Strecke NOVI - BILAC ruhig.

XV. Geb. A. K.

In Nr. 3023/44 geh.

5.6.44.

(handschr.:
ang. 0900

Gesch. - 1000 gez. Pfeffercett (handschr.)
bcf. 1027

Init. unles.

ori. Sonntag)

(Seite 2 des Originals)

(handschr.: KR 6852/56 7.6. - 0850)

Fernschreiben.

Stempel: Geheim

715

An

V. Pz. AOK 2

Fliegerführer Kroatien

Dt. Bv. Gen. i. Kroatien (nur fuer Chef) (ohne Abschriften),

SS (V. SS-Korps - Fu.

(Qu. F. S.

Stempel: Anlage zum

K. T. B.

Nr. C 334

Tagesmeldung v. 9.6.1944.

Faksimil dokumenta. Dnevni izveštaj Štaba 15. njemačkog armijskog korpusa, 5. juna 1944. o napadu na partizansku bolnicu u blizini Udbine, Lika.

U čl. 5. se tvrdi da svaka zaraćena strana treba da osigura posebnu zaštitu i da daje izvjesne olakšice civilnim osobama koje bi bile pozvane da prikupe i neguju ranjena vojna lica.

Na kraju, evo i čl. 9, gdje se podvlači da će sanitetsko osoblje (pa i ono privremeno dodijeljeno santietu) biti u ratu poštovano i zaštićeno.

Ženevsku konvenciju iz 1929. ratifikovale su Italija 24. marta 1931, Jugoslavija 20. maja 1931, a Njemačka 21. februara 1934, tj poslije dolaska Hitlera na vlast.

STAV NJEMAČKE I NJENIH SAVEZNIKA U POGLEDU POSTOJANJA ŽENEVSKIH KONVENCIJA

Uprkos postojanju citiranog uputstva njemačkog Generalštaba iz 1902, kao i ratifikaciji ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima i odnosu prema ranjenicima i bolesnicima, njemačka Vrhovna komanda to nije poštovala kada su bili u pitanju borci NOV i POJ.

Narušavanje odredbi Ženevske konvencije Njemačka je počela ranije u skladu sa načelnim njemačkim stavovima da su svi postupci njemačke vojne sile principijelni i da treba da se potčinjavaju nastalim potrebama i ratnoj logici (čime se opravdava modifikacija primljenih međunarodnih obaveza). Još je njemački car Vilhelm II, 28. decembra 1899. izdao naredbu u kojoj se kaže da u slučaju rata eventualni partizani mogu biti strijeljani jednsotavnom naredbom komandira čete, a improvizovani »ratni sud« da se saziva po kratkom postupku »samo radi insceniranja zakonitosti«. Ova naredba donijeta je svega nekoliko mjeseci poslije IV haške konferencije 1899. U praksi, ona je odmah našla primjenu u prvom svjetskom ratu, kada su se vršila masovna vješanja civilnih talaca na okupiranim područjima Srbije.

Tada drastično odstupanje od primljenih i ratifikovanih obaveza iz Ženevskih konvencija, nastavljeno je od njemačkih jedinica i u drugom svjetskom ratu, najviše u Jugoslaviji, a onda i u Poljskoj, Sovjetskom Savezu i Holandiji itd.

Podstrijek za kršenje odredaba Ženevskih konvencija dat je iz najvišeg vrha njemačke vlade i Vrhovne komande.

Još u programskom djelu »Mein Kampf« (*Moja borba*) Adolf Hitler pledirao je na genocid protiv slovenskih naroda kao »vrlinu, koja će omogućiti naseljavanje svijeta višom rasom«. Kada je došao na vlast, to se više iskazuje, a 1938. piše da treba kazniti smrću svakoga »Ko ne nosi uniformu, a odaje se neprijateljstvu prema njemačkoj oružanoj sili«, a to je bio dosta rastegljiv pojam i primjenjivan prema civilnom stanovništvu, pa i prema sanitetskim institucijama na okupiranim teritorijama.

U decembru 1942. njemačka Vrhovna komanda naređuje: »Jedinice su ovlaštene i dužne da u ovoj borbi, bez ograničenja, upotrijebe svako sredstvo - također i prema ženama i djeci - ako ono vodi uspjehu. Nijedan Nijemac se ne smije pozvati na odgovornost zbog postupka u borbi protiv bandita i njihovih pristalica».³

Slični stavovi prema pripadnicima NOV i POJ mogu se naći kod vojnih komandanata. Pred početak njemačke prve ofanzive u Srbiji 25. septembra 1941. general Franc Berne (*Franz Boehme*) komandant 18. armijskog kor-

³ Neretva-Sutjeska 1943, »Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969, str. 23.

Nemački vojnici streljaju ranjenog partizana.

pusa, u naredbi, pored ostalog, kaže: »Svaki koji blago postupa, griješi se o živote svojih drugova«, pa onda nastavlja da za svakog ubijenog njemačkog vojnika treba streljati 100 zarobljenika ili talaca«, a za svakog ranjenog njemačkog vojnika strijeljati 50 zarobljenika ili talaca». ³³

Načelnik Štaba njemačke Vrhovne komande feldmaršal Vilhelm Kajtel (*Wilhelm Keitel*) u naredbenju broj. 004870 od 16. februara 1942. doslovce kaže: »Ova borba (tj. borba protiv partizana (prim. *A.N.*) nema nikakve veze sa vojničkim viteštvom ili sa primjenom ženevskih konvencija«. ⁴

General-pukovnik Aleksandar Ler (*Alexander Lohr*), komandant Jugoistoka, rukovodio je petom ofenzivom, tj. bitkom na Sutjesci. Tada su njemačke oružane snage pobile oko 1000 nađenih ranjenika i bolesnika i, uz njih, 26 liječnika, 9 brigadnih i bataljonskih referenata saniteta i oko 450 bolničarki i žena boraca, zaduženih za rad u Centralnoj bolnici.

Komandant njemačkih trupa u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj general Liters (*Lütters*) naredio je da pripadnike NOVJ ne treba smatrati vojskom, a njemu potčinjeni komandant »Vražje divizije« general-major Fric Naidhold (*Fritz Neidhold*), prilikom povlačenja njemačkih jedinica pravcem Višegrad-Sarajevo, lično je, u decembru 1944, u selu Sjetlini, prisustvovao likvidaciji oko 100 zarobljenih ranjenih partizana. ⁵

Po narednjima ovih, kao i niza drugih viših i nižih komandanata, njemačke jedinice izvršile su nebrojene ratne zločine nad ranjenicima, bolesni-

^{3a} Vojna enciklopedija, tom III, str. 486.

⁴ Arhiv VII, Njemačka arhiva, k. 2, f. 2, dok. 2.

⁵ Đ. Ličina: Masakri na Sutjesci i Zelengori, Ratni zločini pred sudom. Pog. 24, 1986.

Dr Viktor Kolin, lekar Kosmajskog NOP odreda, zarobljen i ubijen od strane četnika Draže Mihailovića, Vrbovao, Srbija 1943.

cima i nad sanitetskim osobljem NOV i POJ i onda kada je ono nosilo oznake Crvenog križa, odnosno i poslije 23. novembra 1943. kada je sanitetsko osoblje NOV i POJ, u skladu sa naredbom VŠ NOV i POJ nosilo propisane sanitetske oznake.⁵"

Isto su se tako ponašali i pripadnici talijanske, mađarske i bugarske vojske, za šta postoje mnogobrojni dokazi.

Tako je na primjer, italijanski maršal Ugo Kavaljero (*Ugo Cavallero*), načelnik Štaba italijanske Vrhovne komande naredio 10. januara 1943. da se prema »civilnom stanovništvu postupi sa velikom strogošću« i da se to »uskaladi sa postupkom njemačkih trupa...«⁶ Prema naređenju italijanske Više komande oružanih snaga Slovenije - Dalmacije od 16. januara 1943. za vođenje četvrte ofanzive, kada se govori o postupku prema stanovnicima ističe se: »Svi oni koji budu uhvaćeni sa oružjem u rukama ili se nađu, makar i bez oružja u zoni u momentu kada se vodi borba, ima da budu odmah strijeljani. ...«⁷

Isto su se tako ponašali, iste su zločine činile ustaše u tzv NDH, četnici u Srbiji i u drugim krajevima, Rupnikovi bjelogardejci u Sloveniji. Nedićeva državna straža u Srbiji, mađarski fašisti u Vojvodini (njilaši) balisti na Kosovu i Metohiji, Vlasovljevi »čerkezi« i drugi kvislinzi i kolaboracionisti bilo da su djelovali u sastavu njemačkih oružanih snaga ili samostalno. Oni su se isticali okrutnošću, surovošću i zločinima prema vojnicima, bolesnicima, zarobljenim partizanima i simpatizerima narodnooslobodilačkog pokreta, i to likvidacijom na licu mjesta kao i paljenjem njihovih naselja ili odvođenjem naroda u logore smrti. Među njima nije bilo razlika. Svi su isto postupali. Niko od njih nije poštovao Ženevske konvencije i međunarodno ratno pravo. To je bilo pravo lice fašizma, jer on drugačiji i nije mogao činiti.

Prema nepotpunim podacima neprijatelj u toku NOR-a pronašao i uništio 136 bolnica NOV i poj. To je moglo izazvati velike gubitke da se nije, zahvaljujući dobro provedenim zaštitnim mjerama, prvenstveno pravovremenoj evakuaciji ranjenika i bolesnika iz tih ustanova i njihovo sklanjanje u sigurnije baze, sačuvao najveći broj ranjenika, bolesnika i sanitetskog osoblja.

Računa se da je u toku NOR-a na razne načine poginulo 507 liječnika i studenata medicine i 52 farmaceuta i studenata farmacije. U toku NOR-a u koncentracionim logorima izgubilo je život 624 liječnika i studenata medicine i 185 farmaceuta i studenata farmacije, dok se ukupan broj poginulih pomoćnih sanitetskih kadrova (medicinskih sestara, laboranata, bolničara, higijeničara i nosilaca ranjenika) cijeni na preko 3700.

Teško je dati sva stradališta gdje su ginuli ranjeni i bolesni borci i sanitetsko osoblje NOV i POJ, jer je toga bilo širom Jugoslavije i tokom cijelog NOR-a od 1941. do 1945. O tome se govorilo u prvoj, drugoj i trećoj knjizi ove edicije, gdje su detaljnije opisana sva zvjerstva okupatora i njihovih suradnika prema ranjenim i bolesnim borcima, prema sanitetskom osoblju i, uopšte, prema sanitetskim ustanovama.

Osim već rečenoga što se dogodilo na Zlatiboru u novembru 1941. kada su vojnici njemačke 342. pješadijske divizije ubili 120-126 ranjenih i nepokretnih partizana, da iznesemo samo jedan dio ovih drastičnih primjera:

^{5a} Zbornik dokumenata sanitetske službe, knj. 1, str. 219.

⁶ Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knj. 9, dok. 210.

⁷ Isto, str. 223.

*Srbija:*⁸

- njemački vojnici su 17. jula 1941. u Rači ubili i objesili 5 ranjenika; 3. septembra kod Bitve ubili grupu ranjenika; 12. novembra su u selu Pankovu ubili preko 20 ranjenika, a u selu Brezovici početkom decembra ubili dva ranjena partizana i dvije bolničarke, dok su u Bajinoj Bašti ubili sve ranjenike nađene u bolnici.

- četnici Draže Mihailovića, sami ili zajedno sa Nijemcima, počinili su brojne zločine u 1941. U Raškoj su početkom oktobra 1941. ubili tri ranjenika. U bolnici Savinac 7. novembra ubili su 23 ranjenika i bolničko osoblje. Sa njemačkim vojnicima u selu Lačika, polovinom novembra, ubili su grupu ranjenika. Sredinom novembra u selu Brajićima četnici su uhvatili 32 ranjenika, bolničarke i ljekara. Neke su odmah ubili a ostale su predali Nijemcima koji su ih strijeljali u Valjevu. U selu Krneti 13. decembra Nijemci i četnici ubili su grupu teških ranjenika.

A Ljotićevci su isto postupali. U Kaoni su 16. oktobra ubili 10 ranjenika, Jošanici 7, Soko Banji tri i u Kučevu jednog.

Tako je okupator sa četnicima i Ljotićevcima u toku 1941. zvjerski ubio više od 200 ranjenika ili bolesnika partizana i sanitetskog osoblja, od čega su to činili najviši njemački vojnici.

Zvijerstva su nastavljena i u narednim godinama. Tako su u 1942. i 1943. počinjena slijedeća zlodjela:

Nijemci su početkom februara 1942. u bolnici u Donjem Dušniku ubili 5 ranjenika, a u martu i aprilu su ubili po jednog ranjenika u selu Ražanj i Grbovče. Pojedinačnih ubistava bilo je više tokom 1943.

Četnici Draže Mihailovića su u januaru 1942. u selima Sige i Stublu ubili četiri ranjenika i jednu bolničarku. U selu Jelašnici, u jesen 1943, četnici su pronašli dva ranjenika u seoskoj kući, jednog odmah ubili, a drugi je izvršio samoubistvo. Objesili su domaćine - muža i ženu.

Četnici su 9. maja 1943. zvjerski ubili Darinku Radović i dvije kćeri. Ona je krišom liječila ranjene partizane. Zločin je počinjen u rodnoj kući u selu Rajkovac kod Topole. Proglašena je za narodnog heroja Jugoslavije.

Ljotićevci su u Kruševcu 29. januara 1943. ubili grupu ranjenika iz Rasinskog partizanskog odreda.

Nedićevci su 13. marta 1943. u selu Šljivovica (Gruža) ubili jednog ranjenika, a 3. februara u selu Subotnica tri ranjenika i, zajedno sa još sedam poginulih partizana, izložili ih na trgu u Aleksincu. Početkom juna 1943. mučki su ubili dr Boška Vrebalova, narodnog heroja Jugoslavije.

Četnici Koste Pećanca početkom februara 1942. u selu Lipovcu ubili su pet ranjenika, a u Kuršumliji 15 ranjenika.⁹

Bugarski vojnici su u selu Rgaj u aprilu 1943. ubili tri ranjenika, u junu jednog ranjenika iz Leskovačkog partizanskog odreda, a na Jastrebcu su ubili još jednog ranjenika.¹⁰

Zvjerstva nad ranjenicima se nastavljaju i u 1944, sve do oslobođenja Srbije, pored ostalih zločina Nijemci su 6. oktobra 1944. kod sela Rudna Glava ubili 11 ranjenika iz 19. brigada 25. srpske divizije.

Zločini četnika Draže Mihailovića su sve veći. Tako je 12. februara 1944. strijeljan od četnika dr Ivko Djolović sa još četiri sanitetska ranjenika.

⁸ Šire o tome u tekstu dr Stanislava Piščevića o sanitetu u Srbiji u trećoj knjizi ove edicije.

⁹ Rade Milutinović, Hronike, IV str. 113.

¹⁰ M. Damjanović, Hronike IV, str. 190.

U selu Rabrovu su otkrili zemunicu sa 4 ranjenika, koji su, da ne padnu u ruke četnicima, izvršili samoubistvo. Na Jastrepcu su četnici u julu otkrili dvije zemunice i ubili 22 ranjenika, 5 bolničara, engleskog ljekara dr Donalda Mekfila (*MacFil Donald*) i jednog američkog avijatičara. Na rasinskom terenu ubili su tri ranjena partizana i jednog Crvenoarmejca. U septembru su u selu Seoni četnici pronašli 7 ranjenika i ubili u selu Lipe.¹¹

Jedan od najvećih zločina počinjen je u junu 1944. kada su Bugari i balisti opkolili bolnicu 22. srpske divizije u blizini sela Vrapče i Svirca i ubili preko 200 ranjenika i sanitetskog osoblja, zajedno s upravnikom dr Jeremijom Žerajićem.¹²

U *Crnoj Gori* italijanski okupator, Nijemci i četnici izvršili su takođe, brojne zločine nad ranjenicima i bolesnicima. Tako su četnici u oktobru 1941. ubili dr Milovana Krdžića, oficira Jugoslovenske vojske. U proljeće 1942. italijanska avijacija bombardovala je kolonu ranjenika na putu od Žabljaka prema Tjentištu, dok su je četnici napadali sa strane. U selu Izgori, u zgradi škole, četnici su zapalili devet teških ranjenika. Pojedinačnih ubistava bilo je više i tokom cijelog rata.¹³

U *Makedoniji* su u novembru 1942. bugarski vojnici otkrili i napali bolnicu Veleškog odreda. Ubijeni su svi ranjenici i bolesnici osim dvojice koji su se spasili bijegom.

U proljeće 1944. na Plačkovici kod Šipkovice, iznenadno je od bugarske 17. divizije napadnuta bolnica, zarobljeno, a onda poubijano osoblje.¹⁴

Bosna i Hercegovina:

- u partizanskoj bolnici u Mrkonjić-gradu ustaše su 2. septembra 1941. pobili sve ranjenike, među ostalima i brata komandanta Šime Šolaje, koga su u bolnici sasjekli na komade i bacili kroz prozor;¹⁶

- u aprilu 1942. četnici su napali partizanske bolnice u Jošavki i Boriji, a 19. maja u Čemernici. U tim prepadima ubijen je legendarni liječnik dr Mladen Stojanović i mnogi ranjenici, a u Čemernici od 120 ranjenika i osoblja preživjelo je njih svega 28;¹⁷

- prilikom borbi na Kozari, neprijateljeva kolona prodrla je u julu 1942. dolinom rijeke Mlječanice do mjesta gdje su bili ranjenici, i zvjerski ubili 500 ranjenika; samo je 50 umaklo pokolju.¹⁸ Osim toga pred samo probijanje iz obruča na Kozari, nepokretni ranjenici smješteni su u zemunice, ali su neki pronađeni i svi pobijeni ili spaljeni, a samo su nekolicina uspjela spasiti sakriveni u grmlje;

- u martu 1943. domobrani i ustaše pronašli su partizansku bolnicu u Bukovici podno Kozare, zarobili dva teška bolesnika od pjegavca i jednu bolničarku, i na mjestu ih ubili; ostali su spašeni pravovremenom evakuacijom;¹⁹

¹¹ R. Milutinović, Hronika IV, str. 161 i 183.

¹² V. Delić, Hronike, IV str. 196.

¹³ Više o tome u tekstu Mite Savićevića o sanitetu u Crnoj Gori, koji se nalazi u drugoj knjizi ove edicije.

¹⁴ M. Apostolski, Hronike, IX, str. 230.

¹⁶ M. Zorić: »Drvar u ustanku 1941«, str. 251-252, E. Katan: Izvodi iz Hronike sanitetske službe u NOR-u.

¹⁷ D. Perović, Hronike, VII, str. 23-30.

¹⁸ St. Đurić, Hronika, VII, str. 152.

¹⁹ D. Perović, Hronika, VII str. 65.

- početkom februara 1943. neprijateljevi avioni »rode« uočili su novoizgrađenu željezničku prugu prema partizanskoj bolnici na Jasikovcu, u stvari, Centralnoj bolnici Vrhovnog štaba, te su je često bombardovali, zbog čega je ta bolnica napuštena sredinom februara pred početak četvrte ofanzive.²⁰

O žrtvama, koje je pretrpjela Centralna bolnica Vrhovnog štaba u četvrtoj i petoj ofenzivi na putu od Bosanske krajine preko zapadne Bosne do Neretve, i dalje, sjevernom Hercegovinom prema Sandžaku i na Sutjesci i Zelengori, stalno izložena bombardovanju iz vazduha i napadima nadmoćnih neprijateljevih snaga kao i broju tamo ubijenih ranjenika, bolesnika i sanitetskih kadrova, bilo govora u prvoj knjizi;

- kod Šekovića u istočnoj Bosni, Nijemci i četnici pronašli su u julu 1943. pećinu u kojoj je sklonjeno 15 teških ranjenika 2. proleterske divizije i 3 bolničarke. Dvije bolničarke su uspjele pobjeći a treću, dok je previjala ranjenike, ubili su na licu mjesta zajedno sa svim ranjenicima.²¹

- pokretnu divizijsku bolnicu 10. krajiške divizije napali su Nijemci 10. januara 1944. u s. Gornje Vukovslp;

- tešku katastrofu doživjela je početkom aprila 1944. korpusna bolnica br. 2 iz 3. korpusa, tada stacionirana u Trnavi kod Bijeljine. Imala je pripremljen velik broj »baza«, u koje su sklonjeni ranjenici. Neprijatelj je otkrio baze i u njima pobio nekoliko stotina ranjenika i bolesnika i dva liječnika (upravnik bolnice dr Ivo i ortoped dr Edo Dajč) i drugog sanitetskog osoblja. Manji broj lakših ranjenika i nekoliko bolničarki poslato je na rad u Njemačku, ali su neki, uz put, ubijeni, i

- prilikom vazdušnog desanta na Drvar njemačke desantne jedinice napale su 25. maja 1944. ambulantu za prištapske jedinice Vrhovnog štaba i ubile dva bolesnika, te 2 bolničarke i 2 bolničara.²³

Vojvodina

Hortijevi vojnici ubili su u Bačkoj od aprila 1941. do januara 1942. oko 16.000 ljudi, ponajviše Srba. U zločinu koji je napravljen u Novom Sadu od 21. do 23. januara 1942. među 6-7.000 ubijenih, bilo je oko 200 djece, a i ne mali broj bolesnika, koje su dizali iz kreveta i izvodili na strijeljanje i bacali u ledeni Dunav.^{23a}

U Vojvodini su okupatori i njihovi saradnici uporno tragali za partizanskim sanitetskim ustanovama. I terenski uslovi otežavali su njihovu bezbjednost. Računa se da je neprijatelj oko 20-25 puta usmjeravo akcije na Frušku goru, da bi otkrili ranjenička skloništa u Mandelosu, ali, većinom, bez uspjeha, zahvaljujući dobro izgrađenim bazama i odanosti stanovništva. Međutim, 26. avgusta 1942. neprijatelj je pronašao jednu bazu na Hajdukovom bregu sa 4 teška ranjenika, polio ih benzinom i zapalio;

- 20. maja 1943. ustaše su napale s. Mandelos, ali su ranjenici pravovremeno sklonjeni, pa su baze bile prazne: ustaše su za to zapalile selo;

- skloništa partizanskih bolnica u s. Danguba ostala su u avgustu 1943. neotkrivena, iako su ustaše »Crne legije« uporno pretražile cio teren;

- u junu 1944. kod sela Sviloš neprijatelj je pronašao bunkere u kojima je bilo sanitetsko slagalište. Sanitetski materijal je zaplijenio, a osoblje

²⁰ V. Zorić, Hronika, VII str. 98-103 i O. Ginsberger, n.d. str. 117-125.

²¹ V. Glidžić, Hronike, VII, str. 217.

²² M. Kos, Hronike VII str. 258; Đ. Dragić, n.d. str. 271-272, i E. Katan.

²³ I. Lesić, Hronike II, str. 692.

^{23a} Zbornik dokumenta NOR-a, tom XV, knj. 1, str. 255, 267.

pobio; uzrok pronalaženja bila je nedisciplina osoblja, koje je izlaženjem iz bunkera dekamufiliralo ulaz u bunker.²⁴

- Nijemci i ustaše su za vrijeme okupacije, prema neposrednim podacima, samo u Sremu ubili 11 liječnika i 3 studenta medicine.²⁵

Hrvatska:

- u Slavoniji su Nijemci s ustašama, za vreme operacije »Braun« vođene od 20. marta do 16. aprila 1943, pronašli i uništili tri bolnice i 20 ambulanti. U bolnici br. 8 Požeškog vojnog područja na Papuku, pobili su 25 pjegavičara, a bolnicu uništili;²⁶

- u toku proljetne ustaške ofanzive 1943, zarazna bolnica na Dubokoj Reci većinom je evakuisana osim 18 težih bolesnika. Oni su pali u ruke neprijatelju i svi živi spaljeni u bajtama;²⁷

- velika bolnica na Petrovoj gori, podignuta je 1941, pronađena je prvi put i spaljena, ali bez ljudskih žrtava. Ponovo je izrađena 1942. Ranjenici i bolesnici bili su vrlo uspješno sklonjeni oko mjesec dana u zemunicama tako da nisu otkriveni ni kad je neprijateljev teški mitraljez 4 dana imao položaj nad jednim bunkerom.²⁸

- u decembru 1943. i u 1944, šumska bolnica na Debelom Brdu na Šamarici (Moslavina) dva puta je napadnuta od neprijatelja i spaljena. Zarobljeno je 30 teških ranjenika i sanitetsko osoblje, odvedeni u Sisak i kasnije zamijenjeni za njemačke oficire (zarobljene od partizana). Upravnik te bolnice, dr Bela Kon, oteran je u Aušvic;

- u aprilu 1944. izveden je napad širokih razmjera na partizansku bolnicu br. 7 Glavnog štaba Hrvatske. Bolnica je sa 155 ranjenika i bolesnika raspoređena u selima Sekići i Vukelići kraj Drežnice, te je izvršila dva puta evakuaciju ranjenika u okolne šume tako da ih neprijatelj nije pronašao, a i sav sanitetski materijal koji je sklonjen u zemunicu ostao je sačuvan. Stradala je samo bolnička zgrada, zbog čega su ranjenici ostali bez objekta. U sklopu ofanzivnih dejstava u aprilu iste godine, neprijatelj je u selu Krakaru, u rejonu Drežnice, napao divizijsku bolnicu 13. divizije i spalio bolničku zgradu sa 5 nepokretnih ranjenika;²⁹

- početkom juna 1944. četnici su napali bolnicu u Krečani i pobili 34 ranjenika i 8 smrtno ranili. Među ubijenima bili su kirurg dr Kajfeš i italijanski liječnik dr Supa;³⁰

- u novembru 1943. njemački tenkovi napali su partizansku bolnicu lakih ranjenika u s. Stajnice blizu Brinja. Poginule su 2 bolničarke, 1 bolničar i 22 ranjenika, a zgrade spaljene;³²

- partizanska bolnica na Biokovu bila je primorana da ostavi 12 teških ranjenika u Baškoj Vodi. Četvoricu su pronašli Italijani i ubili zajedno sa jednom bolničarkom. U proljeće 1943. u toku pokreta preko Biokova, ista bol-

²⁴ D. Savić, Hronika, VI, str. 1-13; E. Katan, VSP 34/1, 1977, str. 45 i M. Funtek, »Nastanak i razvoj sanitet, si. u Vojvodini« u trećoj knjizi.

²⁵ B. Varićak, Zbornik radova VI naučnog sastanka NDZIZKJ, sekcije za Vojvodinu, Pančevo, 1974, str. 223.

²⁶ G. Zarković, Hronike I, str. 33-34 i gen.-ppuk. Ivan Kralj, Sanitetska služba i NOV i POJ Hrvatske, rukopis u drugoj knjizi ove edicije.

²⁷ 2. Čirić, nd. str. 147.

²⁸ E. Vajs, Hronike, II, str. 433.

²⁹ N. Milano, Hronike II, str. 348.

³⁰ J. Perin, nd. str. 548.

³¹ J. Markić, nd. str. 312-323, i A. Medanić, nd. str. 585-589.

nica dva puta je napadnuta od četnika i ustaša kod Zlopolja i izgubila prvi put 14, a drugi put 24 ranjenika;³²

- njemački ratni brodovi su početkom maja 1944. potopili na ulazu u luku Vis partizanski bolnički brod »Marin II« iako je nosio oznaku Crvenog krsta. Tada je poginulo 60 ranjenih partizana sa bolničkim osobljem i posadom broda.³³

U Sloveniji nije bio veliki broj uspješnih neprijateljevih napada na bolničke ustanove NOVJ. Iznosimo samo neke:

- u julu 1943. bolnica »Stol«, kod Ratitivca, otkrivena je nepažnjom jednog borca koji je pušten u blizinu bolnice i kasnije prijavio Nijemcima njenu lokaciju. Čim je uočen taj propust, bolnica je, ne čekajući dolazak neprijatelja, odmah evakuirana, pa je 200 njemačkih vojnika samo spalilo bolničke objekte;³⁴

- od avgusta 1942. nadalje izvršen je niz prepada na bolnicu Možaklu. Neprijateljevi vojnici upućeni su iz Dolenjske sa zadatkom da pronađu »Ambulantu D« (bio je to konspirativni naziv za bolnicu Možakla). Slučajno su naišli na jedan dio te bolnice, koji se nalazio na obroncima planine Obrane, ali je pravovremeno primjećeno, pa su se ranjenici i osoblje sklonili, a ostao je samo jedan nepokretni ranjenik, koji je ubijen.³⁵

- sredinom avgusta 1942. Italijani su ofanzivom na Kočevski rog uništili gospodarske zgrade bolnice na Daleč hribu, a grupa ranjenika, sklonjena u jednom jarku, pobijena je bombama. U istoj akciji fašisti su spalili bolnicu blizu sela Sumke, ali su ranjenici spašeni hitnom evakuacijom;³⁶

- u novembru 1943. u prihvatnoj ambulanti u Ribnici ubijeno je 4 ranjenika i 3 bolničara, a preostalih 10 odvedeno u logor;

- u maju 1944. Nijemci su u bunkeru u Gorenjskoj zarobili 11 ranjenika i odmah ih strijeljali, a preostalog 31 odveli u logor Begunje u logorsku bolnicu na Golniku;

- napadom na bolnicu Kamniškog vojnog područja, Nijemci su strijeljali 7 zarobljenih ranjenika, a liječnika dr Zajca objesili;³⁷

- poslije kapitulacije Italije 1943, Nijemci su spalili bolnice u s. Štale, Novi Tabor i na Rogu. U požaru su poginuli 21 ranjenik. Ostalo ljudstvo evakuisano je u Mekrovcu, u Gorenjskoj. Nijemci su sačekali kolonu ranjenika i ubili 17 ranjenika i nekoliko liječnika.³⁸

Uspješna zaštita partizanskih sanitetskih ustanova zabilježena je u dva karakteristična slučaja:

- u septembru 1944. VPB »Vera« spašena je zahvaljujući junačkoj oružanoj odbrani bolničke straže, koja je omogućila evakuaciju ranjenika, dok su zgrade spaljene, i

- u oktobru 1944. VPB Stari Log spašena je vještim manevrisanjem osoblja i ranjenika uprkos vrlo upornim pokušajima neprijatelja da ih pronađe.

Njemačke i kvislinške jedinice nastavile su traganje za slovenskim partizanskim bolnicama i u 1945. Tako je u januaru 1945. VPB Rog imala teške gubitke: zarobljeno je 60 ranjenika, a spaseno samo 40. U istoj ofanzivi di-

³² V. Beljakov, Hronike III, str. 16. 60-61 i 288.

³³ Anić Nikola »Dvanaesta dalmatinska NOU brigada«, Supetar na Braču, 1984, str. 73.

³⁴ M. Južnič, Razvoj partizanskih bolnica u Sloveniji, Hronike X, str. 214.

³⁵ M. Južnič, isto, str. 203.

³⁶ Fr. Bojc-Bidovec, Hronike XI, str. 325-330.

³⁷ Fr. Bojc - Bidevec, isto.

³⁸ Izvještaj o razvoju sanit. službe u Sloveniji početkom 1944. Zbornik dokument. Sanit. si., Beograd 1952, knj. 2, str. 534-541.

jelovi SVPB »Pavla« pronadani su, 14 ranjenika na licu mjesta zarobljeno i zatim pobijeno, a bolnički objekti spaljeni. Krajem marta 1945. njemačke i kvislinške snage napale su SVPB »Franja«. Njeno borbeno obezbjeđenje vodilo je uspješnu odbranu u okruženju bez vlastitih gubitaka i spasilo bolnicu i ranjenike od uništenja. Drugi primjer oružanog otpora dao je odjeljak »D« iste bolnice, koji je otkriven izdajom. U bolničkoj zgradi neprijatelji su ubili 3 ranjenika, 2 zarobili, a preostala 2 ranjenika i 1 bolničarka spasili su se bjegstvom.

U svemu, od 1942. do 1945. neprijatelji su u Sloveniji otkrili i uništili 24 partizanske bolničke ustanove, i u njima zarobili i ubili 142 ranjenika i bolesnika. Od ukupnog broja oko 22 000 hospitaliziranih, to čini 0,06%.³⁹ Taj neosporni uspjeh treba zahvaliti dobrim odbrambenim mjerama, a neuspjesi su posljedica izdaje i drugih načina dekonspiracije.

Ovim je namjerno dat nešto širi, iako ni izdaleka potpuni pregled neprijateljevih zločina protiv sanitetskih ustanova, ranjenih i bolesnih pripadnika NOV i POJ i sanitetskog osoblja. Dakle, očito da teror okupatora i kvislinga nad civilnim stanovništvom i sanitetskim ustanovama i ranjenicima nije ni pošto bila neka sporadična pojava, nego opšte usvojeni metod zločina u namjeri da se zastraše i istrebe pripadnici NOV i POJ i njihovi simpatizeri širom Jugoslavije za sve vrijeme rata. Zločine su neprijatelji izvodili raznim borbenim i neborbenim postupcima, kao kaznenim ekspedicijama, prepadima, napadima, diverzijama, dejstvom artiljerije, avijacije i ratnih brodova, u svim mjestima i neprekidno. Pičnilac zločina bio je vojnik fašističke vojske, lice koje je bilo indoktrinirano najmračnijom ideologijom - fašizmom. Ništa tom zločincu nije smetalo da čini zločine, pa čak i one najbestijalnije što je moralo naći epilog pred Međunarodnim sudom u Nirnbргу, i na drugim mjestima poslije drugog svjetskog rata.

STAVOVI NOV I POJ PREMA RANJENICIMA, BOLESNICIMA I ZAROBLJENIM NEPRIJATELJEVIM VOJNICIMA

Odmah u početku ustanka u Jugoslaviji 1941, suprotno postupcima okupatora i njegovih pomagača, koji nisu poštovali odredbe međunarodnog ratnog prava i Ženevsku konvenciju, Vrhovni štab NOPO Jugoslavije izdaje striktna naređenja i direktive o poštovanju tih odredaba u odnosu prema neprijateljevim zarobljenicima i vojnicima.

Najznačajniji dokumenat te vrste je, svakako, naređenje vrhovnog komandanta NOPOJ Josipa Broza Tita od 8. novembra 1941, kojim se »pod prijetnjom smrtnе kazne zabranjuje partizanima, da na ratne zločine i zvjerstva okupatorovih saradnika odgovaraju sličnim protumjerama«. Pod tačkom prvom istog naređenja, izričito se zabranjuje maltretiranje, prebijanje ili bilo kakvo ispoavanje lične mržnje prema zarobljenicima koji padnu u ruke NOPOJ, i traži se da »sve naše jedinice su dužne strogo poštivati ratnička pravila i vosko držati neokaljanu zastavu naših partizanskih odreda«.⁴⁰

Slične mjere za poštovanje zakonitosti i međunarodnog ratnog prava donosile su 1941. i druge, niže komande i ustanove u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Sloveniji. Tako, npr., Glavni štab slovenskih partizanskih četa (komandant Franc Leskošek i zamjenik komandanta Aleš Bebler) izdalo je sre-

³⁹ Fr. Boje - Bidvekc, Hronike, XI, str. 325-330.

⁴⁰ Josip Broz Tito, »Sabrana dela« Beograd, 1979, knj. 7, str. 185.

Ulaz u podzemno sklonište za ranjenike, kod bolnica X-I, Moslavina, avgust 1944.

dinom jula 1941. »Partizanski zakon«, po kome partizani moraju »dostojno postupati sa ranjenim ili zarobljenim neprijateljem«.⁴¹

Štab 3. korpusa izdao je 16. marta 1944. slijedeće naređenje: »Prema naređenju Vrhovnog štaba i primljenim obavezama, sve naše jedinice moraju postupati humano sa njemačkim ranjenicima, kao i uopšte sa ranjenicima neprijateljske vojske. Ranjenici neprijateljske vojske moraju se propisno previjati i liječiti po svim propisima našeg saniteta...«⁴² Naređenje su potpisali komandant general-major Košta Nađ, politički komesar Vlado Popović i referent saniteta dr Moni Levi.

U duhu takvih stavova i naređenja pretpostavljenih komandanata, zabilježen je veliki broj humanih postupaka partizanskih jedinica i sanitetskih ustanova, u kojima su liječeni zarobljeni neprijateljevi vojnici, a zatim vraćeni najbližoj njemačkoj komandi. (Rtanj 20. avgusta 1941, Loznica 31. avgus-

⁴¹ T. Malobabić, Bilten Pravne službe JNA 3/1974, str. 14.

⁴² Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knj. 23, str. 320.

ta 1941, Krupanj u septembru 1941, Petkovica u septembru 1941, Čokešina u Podrinju i u septembru 1941. Užice u septembru 1941).

Prilikom oslobađanja Trsta, 1. maja 1945, jedinice 20. divizije 4. armije zauzele su njemačku Vojnu bolnicu i tom prilikom zarobili 400 njemačkih ranjenika i oko 60 oficira i administrativnog osoblja, među kojima je bio jedan njemački pukovnik liječnik, 4 majora i dva kapetana liječnika. Njemačkim ranjenicima je ukazana sva njega, a liječnici su nastavili da rade svoje zdravstvene poslove.⁴³ Takvih i sličnih primjera ponašanja NOV i POJ prema ranjenicima i bolesnicima neprijateljeve vojske bilo je bezbroj u cijeloj Jugoslaviji i tokom rata od 1941. do 1945.

Jedan od najvećih zločina koji su počinili njemački vojnici prema svojim ranjenicima, dogodio se u željezničkom tunelu kod Stare Straže blizu Knina, 3. decembra 1944, kada su benzinom i municijom u tunelu zapalili oko 600 ranjenika. Poslije rata pokušali su za to okriviti Titove borce, što je opovrgnuto historijskim dokumentima i izjavama njemačkih vojnika koji su znali za cijeli događaj. Dokazano je da je to bilo djelo njemačkih oficira koji su u paničnom bijegu napuštali Knin pred nastupanjem 8. dalmatinskog korpusa.⁴⁴

Komande nekih partizanskih jedinica nastojale su već od prvih mjeseci NOR-a ostvariti zamjenu zarobljenika za zarobljene partizane ili pripadnike NOP-a, kojima je prijetila smrt u koncentracionim logorima ili u kvislinškim zatvorima. Radi toga mjestimice su formirani takvi punktovi, češće s italijanskim, a rede sa njemačkim lokalnim komandama (npr. Pisarovina, u bici na Neretvi itd.). Nijemci su postali skloniji zamjeni zarobljenika tek pred kraj rata, kada su bili suočeni sa međunarodnim priznanjem NOVJ i kad im je bilo jasno da gube rat.⁴⁵

MJERE ZAŠTITE RANJENIKA I BOLESNIKA

Zbog ovih i drugih svirepih postupaka neprijatelja, moralo se suprotstaviti jednim vrlo složenim sistemom zaštitnih mjera da bi se odbranili životi ranjenika i bolesnika, pripadnika NOV i POJ, sanitetskog osoblja i sanitetskih ustanova, i time osigurali uslovi za njihovo liječenje i opstanak. To je bila obaveza svih komandi od najviših do najnižih i do posljednjeg borca. Od rukovodećeg sanitetskog osoblja do bolničara u prvim redovima borbe. Osnovna briga bila je da se nijedan poginuli, ranjeni li oboleli borac NOV i POJ ne prepusti neprijatelju.

Broj i raznovrsnost zaštitnih mjera bio je veliki, jer su prilagođavane najraznovrsnijim okolnostima. Od svih mjera mogu se izdvojiti ove kao najčešće i najznačajnije:

- manji broj ranjenika slat je tajnim kanalima u bolnice okupiranih gradova gdje su konspirativno, pod lažnim imenima a nekad i pod lažnim dijagnozama lečeni. Nekada su vršeni oružani prepadi za oslobođenje pojedinih ranjenika iz tih bolnica;

⁴³ Zbornik dokumenata NOR-a, tom XI, knj. 4, str. 835.

⁴⁴ Šire o tome: Luka Knezović »Uspjeh obuhvatnog manevra«, edicija »Za pobjedu i slobodu«, VINC, Beograd, 1985, knjiga 3, str. 306.

⁴⁵ Ovo je poslije rata priznao sanitetski pukovnik dr Der (*Doerr*), bivši liječnik njemačke okupacione vojske. P. Kleut, Partizanski rat u svjetlu međunarodnog ratnog prava, Vojno delo 9/1954, str. 1-16.

- za skrivanje ranjenika izgrađivana su podzemna skloništa (zemunice, baze, bunker, skrivnice) po šumama i nepristupačnim mjestima. Pravljeni su tajne prostorije po seoskim kućama;

- izgrađivane su šumske bolnice od kojih su neke bile potpuno tajne, tako da je samo određeni broj lica znao za njih. Princip je bio da se uz svaku ovakvu bolnicu izgradi i jedan broj tajnih podzemnih skloništa - zemunica. U slučaju hitnog napuštanja bolnice, nepokretni ranjenici smješteni su u te zemunice, dok su lakši odlazili sa borbenim jedinicama. Uspjeh svih ovih mjera zavisio je, prije svega, od dobre konspiracije, umješno izgrađene kamuflaže objekata i dobre obavještajne službe o eventualnom nadiranju neprijatelja;

- formiranjem operativnih jedinica, osnivaju se i njihove pokretne bolnice (brigadne, divizijske, korpusne) koje vode svoje r/b zajedno sa svojim jedinicama. Po pravilu, to su bili laki i r/b koji su se mogli dobro kretati, dok su teži ostavljani po teritorijalnim bolnicama.

Svaka od ovih bolnica, pokretna ili teritorijalna, imala je sopstvenu zaštitnu jedinicu jačine voda ili čete, a u određenim situacijama, pored opšteg operacionog obezbjeđenja pridodavane su jedinice jačine bataljona ili brigade;

- kada se saznavalo za predstojeće neprijateljeve ofanzive, da bi se izbjeglo opkoljavanje, vršena je evakuacija bolnica i svih ranjenika s jednog kraja teritorije na drugi, često na razdaljinama i do više stotina kilometara.

- mada neprijatelj nije poštivao Ženevske konvencije, uvedeno je obavezno nošenje sanitetskih oznaka za sanitetsko osoblje i bolničke ustanove NOVJ;

- kada su oslobođena jadranska ostrva, ranjenici i bolesnici su brodovima prevoženi u savezničke bolnice u južnu Italiju gdje su bili u boljoj bezbjednosti, i

- jedan od najznačajnijih mjera zaštite kojom je spaseno desetine hiljada r/b, bila je evakuacija savezničkim avionima u Italiju. Tom mjerom izbjegnuto je ne samo fizičko uništenje r/b, već su i stvoreni bezbjedni uslovi za kvalitetno stacionarno liječenje.

Skrivanje u tajnim skrovištima

U početku rata zbog oskudice stručnih kadrova 1941. u svim jedinicama bilo je samo 43 ljekara, a zbog oskudice sanitetskog materijala, pružanje kvalifikovane medicinske pomoći bilo je samo izuzetno moguće. Za liječenje u stacionarnim zdravstvenim ustanovama nije bilo ni najelementarnijih uslova. Sanitetski materijal trebalo je otimati od neprijatelja ili nabavljati preko veza iz bolničkih i farmaceutskih ustanova na okupiranom području, uz opasnost po život dobavljača.

U takvim oskudicama pribjegava se konspirativnom liječenju u bolnicama okupiranih gradova. Korišćene su bolnice u Beogradu (Očna klinika) u Nišu, Prokuplju, Leskovcu, Sarajevu, Karlovcu, Splitu, Zagrebu, Ljubljani i dr. Da bi se uhapšeni ili zarobljeni borci i pripadnici NOR-a spasavali iz fašističkih zatvora, ili ranjenici u bolnicama pod okupacijom, jedinice NOVJ su poduzimale oružane prepade na takve ustanove.

Pod teškim uslovima većina teže ranjenih i oboljelih partizana orijentisano je na konspirativno liječenje u kućama odanih članova i simpatizera KPJ. Zbog čestih racija, oružanih upada i policijskih kontrola oni su morali

biti smješteni u kućne trapove, vinogradske klijeti, štale, sjenike ili vješto maskirane pomoćne prostorije, uz tešku ličnu odgovornost domaćina, i svih ukućana koji su životom plaćali svoj patriotizam. Pod stalnom takvom opasnošću, obavljali su svoju dužnost liječnici simpatizeri, koji su obilazili tkaio sklonjene ranjenike i nadzirali kućno liječenje, te ga dopunjavali neodložnim medicinskim intervencijama. U tome im je pomagalo stručno ili priučeno pomoćno medicinsko osoblje.

U Bosni je, spomena vrijena, ilegalna saradnja sa NOP-om već od jeseni 1941. jedne veće grupe jevrejskih liječnika i farmaceuta, koje su ustaške vlasti uputile u Bosnu radi suzbijanja endemskog sifilisa i drugih zaraznih bolesti. Oni su se koristili terenskim radom raspoloživim sanitetskim materijalom za pružanje medicinske pomoći ranjenim i bolesnim partizanima, smještenim po kućama i konspirativnim skloništima bosanskih sela, kao i za druge potrebe partizanskih jedinica.

U sistemu zaštite i obezbjeđenja sanitetskih ustanova, dosta čestu i presudnu ulogu imali su prirodna i improvizovana skloništa, kojima se u NOR-u posvećivala izuzetna pažnja. Pri izboru mjesta i objekta, koji će poslužiti kao sigurno sklonište nekolicini ili većim grupama ranjenika, moralo se postupiti s najvećim oprezom i kritički odvagnuti svi elementi o upotrebljivosti i bezbjednosti izabranog objekta. To je bilo potrebno jer su prirodne špilje bile poznate i narodu dotičnog kraja a i neprijatelju, naročito kvislinzima, pa su ih i oni koristili.⁴⁶ Špilje su, najčešće, ucrtane u topografskim kartama, što je omogućavalo okupatoru da u njemu traži sklonjene partizane. Najuspješnije u tom pogledu bilo je korišćenje 50 m duboke špilje na Bajrovcu u Lici, gdje su izgrađeni ležaji u sedam spratova, te je u maju 1944. tu provelo sedam dana 95 teških ranjenika i bolesnika i 5 bolničarki nadomak neprijateljevim jedinicama, a da nisu otkrivene.⁴⁷

U jesen 1941. počelo je na više mjesta u Jugoslaviji građenje zemunica, kao konspirativnih skloništa za teže pokretne ranjenike, a i za ostale ranjenike i bolesnike.

Na savjetovanju partizanskih rukovodilaca u Crnoj Lokvi odlučeno je da započne gradnja konspirativne bolnice i zemunice na Petrovoj Gori u septembru 1941. U novembru 1942. Štab 2. operativne zone Hrvatske naredio je da se obavezno grade zemunice, a to je učinila i 3. operativna zona Hrvatske u slavonskim planinama, na Bilo-gori, Papuku, Psunju i na Ravnoj Gori. Izdat je sredinom 1943. »Pravilnik o vladanju u bunkerima« i »Uputstvo o načinu smještaja, ishrane, i primjeni konspiracije«. Glavni štab Hrvatske je 7. decembra 1943. naredio potčinjenim jedinicama da obavezno izgrade zemunice uz bolničke objekte, i da poduzmu sve potrebne mjere njihove zaštite i obezbjeđenja.⁴⁸

Treba, međutim, konstatirati da uprkos uočenoj potrebi zemunica, direktive nisu svugdje dosljedno provedene u djelo. Prvo, zato što u nekim jedinicama komande i sanitetska rukovodstva nisu znali za konkretna iskustva sa podzemnim skloništima, a drugo, bilo je i objektivnih razloga s obzirom na prirodu zemljišta, kratkoću vremena i drugo, zbog svega toga bilo je velikih teškoća u zbrinjavanju ranjenika, pa i tragičnih posljedica kako za njih, a tako i za sanitetsko osoblje.

Prva veća zemunica u Srbiji izgrađena je u septembru u dvorištu seljaka Dušana Mičića, u selu Jovanovcu kod Leskovca, u vrijeme kada se os-

⁴⁶ A. Nick, Hronike VIII, str. 33.

⁴⁷ Đ. Dragić, Hronologija događaja za Sanitetsku službu NOR-a, VSP 38, 1981, 6, str. 427.

⁴⁸ ZSS, knj. 2. str. 138.

Konspirativna šumska bolnica »Vinica«. Slovenija 1944.

nivanjem partizanske bolnice u Krupnju počela razvijati smišljena briga za ranjenike u Srbiji. Poslije povlačenja glavnine partizanskih snaga iz Srbije, izgrađen je veći broj zemunica o kojima su se dalje starali partizanski odredi i rukovodstva NOP-a.

Prva zemunica u Sremu napravljena je u selu Mandelosu, pored kuće seljaka Vujice,⁴⁹ a u Banatu zemunica je podignuta u šikarju močvare Ostvrvo, na stupovima poput sojenice, dostupna samo čamcem.

U Sloveniji prva zemunica izgrađena je u Smuki, u proljeće 1942.

U Makedoniji izgradnji skloništa pristupilo se, takođe, 1941, ali ne u zemunicama, nego, gotovo isključivo, u kućama odanih makedonskih patriota, gdje su smješteni nepokretni ranjenici i bolesnici, dok su se lakši kretali u sastavu saniteta svojih jedinica.

U Bosni je izgradnja zemunica bila u početku uobičajena više u istočnoj Bosni, ali su većinom građene dosta primitivno, pa su ih neprijatelji lako pronalazili. U zapadnoj Bosni donekle su korišćene pećine kraškog terena, a kasnije skloništa u prostranim šumama Bosanske krajine - Mrakovica na Kozari, Jasikovac na Klekovači, Ataševac i Tisovac.

Prve zemunice obično su pravljene na brzinu i prilično nestručno, bez potrebnog iskustva, tako da su ličila na primitivne objekte pretijesne, propustljive za površinsku vodu, a bile su i lako uočljive. Ali, na osnovu toga sticana su prva iskustva u raznim krajevima. Nađeni su iskusniji graditelji pa i jedinice inženjerije, čime se poboljšao kvalitet i kapacitet zemunica, pa su bile bolje maskirane i time i zaštićene.

Želimo istaći nekoliko poznatijih imena (i samo iz nekih dijelova Jugoslavije) majstora za gradnju zemunica. Ali, oni nisu bili sami, jer su uz njih stojale stotine i hiljade drugih, o kojima bi trebalo govoriti.

U Srbiji je bio poznat Miodrag Ristić »Rudar«, iz sela Resinaca.

U Slavoniji su Božo Krajinović sa Glavice kod Bučja, Mitrija Pijević-»Srbina« iz Popovaca, »Joško« iz Vrhovaca, Branko Vuković-»Rudar«, autor tzv. rudarskih rovova, pa i dr. Grujica Žarković, kojim je aktivno bavio problemima zemunica, posebno odabiranjem lokacije i sigurnosti.

Na Baniji se isticao graditelj zemunica i politički komesar bolnice na Petrovoj Gori Jakov Kranjčević »Brada«, španski borac.

U Sloveniji dr. Viktor Volčjak lično je podigao prvu baraku bolnice »Franja« uz pomoć studenta medicine Braneta Štangla i bolničara Rudi Katrasnika »Gaspara«. Zatim ing. Valentinčič i dr. Božena Ravnikar-»major Nataša«, koji su bili zajedno konstruktori niza zdravstvenih objekata. Treba spomenuti i dr. Janeza Kanonija sa komesarom Simetom, koji su izgradili bolničke objekte na Snježniku, dr. Jože Sattler izgradio je niz zdravstvenih ustanova, prvenstveno, stanica za protivepidemijsku preventivu u Notranjskoj.

Zahvaljujući njima, a i svim drugim znanim i neznanim graditeljima zemunica, spaseni su životi hiljadama ranjenika i bolesnika, pripadnika NOV i poj. tako je samo u slavonskim šumama izgrađeno 29 konspirativnih bolnica ukupnog kapaciteta 1200 postelja, u kojima je našlo ozdravljenje nekoliko hiljada pacijenata. Neprijatelj je pronašao samo nekoliko bolnica, ali su bolesnici u najvećem broju slučajeva spaseni.

Poseban je problem bio zaštita bolesnika i ranjenika u zemunicama. Obično su se one fizički štćene jedinicama NOVJ koje su operisale u okolini, pored ostalog, da ne dozvole neprijatelju da se približi rejonu gdje su se zemunice nalazile, ali uvijek tako oprezno da stepen odbrane jedinica NOVJ

⁴⁹ D. Savić, *Acta Historica I*, Beograd, 1973, str. 130.

Pokret ranjenika pod zaštitom boraca.

ne privuče neprijatelja na sumnju da se tu nešto nalazi. Zatim, ljudstvo u zemunicama je bilo nekada naoružano, ali borbu su primali samo u krajnjoj nuždi kada je opasnost bila neposredna. Uvijek se težilo, a to je bilo načelo, da je najbolja zaštita ranjenika i bolesnika u zemunici dobro organizovano maskiranje, prikrivenost, najveći mogući stepen tajnosti, ali i hrabro i postojano držanje osoblja i ranjenika u zemunici.

Zaštita tih ranjenika i bolesnika NOV i POJ i drugih aktivista NOP-a koji su ilegalno liječeni na neoslobođenoj teritoriji, u okupiranim gradovima i u većim naseljenim mjetima, vršila se osloncem na liječnike i drugi personal koji su ih uvijek držali u tajnosti i nisu posustajali u tome ni pod pretnjom smrti. Jugoslavija je prepuna primjera hrabrosti takvih sanitetskih kadrova, da je skoro nemoguće izdvojiti tko je od njih bio hrabriji. U tome je, na prvom mjestu, dominirala politička svijest, patriotizam, humanizam, etika - sve bitni činioci koji su uticali da je to bilo tako.

PROBLEMI ZAŠTITE RANJENIKA, BOLESNIKA U POKRETNIM BOLNICAMA, OPERATIVNIH JEDINICA I TERITORIJSKIM BOLNICAMA

Rasplamsavanjem NOB-a i formiranjem većih operativnih jedinica, te čestih borbi u toku 1942. i kasnije, došlo je do masovnije pojave sanitetskih gubitaka. Počeo je pristizati i veći broj stručnih sanitetskih kadrova, pa su stvorene veće mogućnosti formiranja sanitetskih ustanova u operativnim i teritorijalnim jedinicama, a time i brojnije grupe ranjenika i bolesnika, njihovog liječenja, transporta i postoperativnog smještaja.

Novim okolnostima koristio se i neprijatelj za jači pritisak na NOVJ u težnji pronalazačenja teže pokretnih sanitetskih ustanova. To je dovodilo do sve veće ugroženosti njihova opstanka, života pacijenata, kao i sanitetskog

osoblja. Toj pojavi moralo se suprotstaviti sve složenijim sistemom zaštite i borbenog obezbjeđenja života pacijenata i uslova za njihovo liječenje.

Počelo se sada sa izgradnjom većih bolničkih konspirativnih baza. Najveću moguću sigurnost za život pacijenata kao i za medicinski rad, pružale su, naravno, guste šume kraškog i alpskog terena, praktički, jedva dostupne za neprijatelja i zaštićene od iznenađenja s kopna i iz vazduha, ali uslov da u slučaju ugroženosti, pružaju mogućnost brže i efikasnije disperzije ljudstva i pacijenata bolnica i njihovo prebacivanje u manje pristupačne dijelove šume, ili na takvo zemljište koje će bolje garantirati zaštitu. Ako se bolnica gradila u šumskim predjelima, tada se lako dobijala drvena građa za loženje i podizanje nastambi i zemunica, kao i za maskiranje. Kada se završe građevinski radovi, morala se iskopana zemlja, suho lišće, žbunje i slično sklanjati da bi rasuti materijal zadržao prirodni izgled. Posebno se moralo voditi računa da se dim ne diže iz konspirativne bolnice, jer može otkriti neprijatelju lokaciju bolnice. Noćno osvjetljenje trebalo je izbjegavati uz sve zaštitne mjere. U slučaju da su se bolnički objekti (posebno bunker) podizali na stjenovitom terenu, korisno su poslužile razne gudure, vrtače i prirodne špilje, čije je ulazne otvore trebalo vješto maskirati.

Vodeni tokovi planinskih potoka efikasno su se koristili za kretanje ljudstva po vodi, da se onemogućí neprijatelju i njegovim psima otkrivanje tragova. No, koliko god takvi potoci pružaju dragocjenu vodu za piće, pripremanje hrane, sterilizaciju instrumenata, sanitarne mjere i odstranjivanje otpadnih voda, oni će, baš zbog ovog potonjeg razloga, a i po samom svom toku navesti neprijatelja na neželjeni trag. Zbog toga su slovenske konspirativne bolnice sebi kopale vlastite bunare uz sam objekat.

Ni kojem slučaju nije se smjelo puštati neovlašćene osobe u neposrednu blizinu konspirativne sanitetske ustanove. Čak i transporti dopremljenih bolesnika i ranjenika trebalo je da sa zaustave kod »javke«, prihvatnog punkta, odakle su do same bolnice dopremani od najpouzdanijeg bolničkog osoblja. Pacijentima, svima bez razlike, povezivale su se oči u dolasku, tako i u odlasku iz bolnice, a pratioci ranjenika u dolasku i odlasku vraćali bi se od javke u svoje jedinice. U blizini svake javke, a isto tako i pored samih bolničkih objekata, obavezno mora biti dobro zamaskirano stražarsko mjesto, da se pravovremeno uoči i signalizuje svako sumljivo kretanje neprijatelja ili mogućih špijuna.

Neobično veliku korist imala je svaka sanitetska ustanova od pouzdanih i provjerenih simpatizera i saradnika među mještanima iz bliže okolice.

Ratna varka imala je u NOR-u veliko značenje. Pored maskiranja terena, primjenjivalo se namjerno utabavanje lažnih pješačkih ili skijaških staza u drugom smjeru, kretanje prema sanitetskim objektima djelomice kroz potočna korita, višekratno mijenjanje pravca kretanja marševske kolone i si. Sve te mjere provodile su se sporazumno s odgovornim licem operativne jedinice ili teritorijalne komande, zadužene za sigurnost dotične sanitetske ustanove.

Ratnom varkom služile su se, koji put, partizanske jedinice prilikom transporta ranjenika, kad je trebalo proći kroz neprijateljeve straže. Takve primjere nalazimo u Makedoniji,⁵⁰ kad je transport ranjenika iz Ovčjeg polja upućen kroz neprijateljevu blokadu Skoplja u skopsku Državnu bolnicu. Ranjenici su deklarirani kao seljaci, nastradali prilikom bombardovanja savezničkih aviona.

⁵⁰ M. Milosevic, Hronike, IV, str. 201.

Najspektakularnija ratna varka izvršena je po naređenju vrhovnog komandanta J.B. Tita u bici na Neretvi, kada je naredio rušenje mostova na Neretvi, da bi neprijatelja obmanuo u namjerama jedinice NOVJ, kao da ne želi preći Neretvu, nego da će ići za centralnu Bosnu što je bilo povezano sa protivudarom kod G. Vakufa, čime je bio ublažen pritisak neprijatelja na transport ranjenika Centralne bolnice NOVJ u Prozorskoj dolini.

Borbeno obezbjeđenje sanitetskih ustanova bilo je povjeravano najbližim jedinicama. Tako se svaka brigada starala o bezbjednosti svoje brigadne bolnice, koja se, po pravilu, kretala uz brigadu i pod njenom neposrednom zaštitom.

Divizijske sanitetske ustanove nisu se uvijek mogle kretati sa borbenim dijelovima, pa je za njihovo obezbjeđenje zadužena neka od najbližih brigada ili najbliža teritorijalna komanda područja ili mjesta. Dešavalo se da takvo obezbjeđenje nije uvijek bilo dovoljno efikasno, pa su stoga divizijske, a i korpusne bolnice dobile svoju vlastitu zaštitnicu jačine jednog voda, a ponegdje i čete. Zaštitnica se nije upuštala u borbu s jačim neprijateljem, nego je održavala stalni kontakt sa najbližim teritorijalnim komandama vršila stražarsku dužnost u bolnici iako nije neprekidno izviđala teren i nosila obezbjeđenje ranjenika i bolesnika u toku pokreta ili u skloništima. U tome je, naravno, bilo i izuzetaka. Tako je zaštitnica bolnice »Vera« u Sloveniji spasila svojom hrabrošću od neprijateljevog prepada, a bolnica »Franja« bila je obezbjeđena sa 4 minska polja i 3 bunkera za vlastitu odbranu; od naoružanja je imala i tešku »bredu«, 3 strojnice i puške, što joj je u martu 1945. omogućilo da uspješno odbije neprijateljev napad. U novembru 1944. bolnica »Trška Gora«, na Pohorju za svoju samoodbranu imala je 1 mitraljez, 15 šmajsera i 5 pušaka, a svaki ranjenik još po jednu bombu. Ali, nikada nije došla u situaciju da se to oružje upotrebi.

PROBLEMI ZAŠTITE U TOKU TRANSPORTA

Osim vlastite zaštitnice, svaka bolnica uvijek je morala imati ažurno razrađen plan uzbune i raspored u slučaju pokreta, sa konkretnim zaduženjima osoblja i angažovanja transportnih sredstava (nosila, konji, eventualno zaprežna ili motorna vozila) za evakuaciju i transport svakog ranjenika i bolesnika i sveukupne bolničke komore. Pored toga od presudne je važnosti bio pravilan marševski poredak bolnice.

Iskustva nekih jedinica pokazala su da u toku marševanja brzinu pokreta ne smiju diktirati najpokretljiviji dijelovi kolone na konjima i vozilima, nego najteže pokretni na nosilima, iza njih lakši ranjenici sposobni za pješaćenje sa štakama ili bez njih, pa tek onda oni na konjima, zatim apoteka, kuhinja, intendantura na tovarnim konjima ili vozilima, pa, na začelju, radni vod.

Zaštitnica je raspoređena ispred čela i na začelju kolone, a liječnici, ostalo sanitetsko osoblje, politički rukovodioci bolnice (politički komesar i vodni delegati) kao i ostalo osoblje bolnice, ukoliko nije konkretno zaduženo da prati određenog bolesnika, dužno je stalno obilaziti i nadgledati kretanje svih dijelova kolona i pružati i potrebnu pomoć. Takvim marševskim poretkom najuspješnije se izbjegava razvlačenje i kidanje bolničke kolone u toku marša, te zaostajanje pojedinaca i manjih grupa iza glavnine, a time i njihova izloženost napadima od neprijateljevih zasjeda, ubijanju i pljački od eventualno neprijateljski raspoloženog stanovništva.

Manji transporti ranjenika ili sanitetska lica na putu do novogredišta zapadali su neki put u zasjedu. Tako je početkom jula 1944. partizanski liječnik dr. Žiga Kišicki »Šikec« sa nekoliko naoružanih pratilaca u Pljevi napadnut od četnika. Uzdaajući se da će kao liječnik biti pošteđen od napadača, nije dozvolio da se zbog njega ubijaju ljude, pa je zarobljen i odmah ubijen od napadača.⁵¹

Daleko veće probleme nametao je partizanskom sanitetu transport velikih grupa i kolona ranjenika i bolesnika, kojima su se, obično, znale priključiti mase civilnog stanovništva, tzv. zbjegovi, koji bi - da ih je poslije odlaska vojnih jedinica u napuštenim selima zatekao neprijatelj - bili izloženi teroru i osveti, jer su pružali utočište partizanima. Neki zbjegovi, kao saputnici sanitetskih ustanova, donekle su bili od koristi, jer su pomagali (naročito žene) kao nosioci ranjenika, ali sa druge strane bili su lako uočljivi neprijateljevoj avijaciji kao ciljevi za bombardovanje.

Relativno uspješno izvršen je veliki pokret Centralne bolnice Vrhovnog štaba, koja je krajem juna 1942. krenula na marš sa tromede Bosne, Hercegovine i Crne Gore prema Bosanskoj krajini sa oko 400 ranjenika i bolesnika.

Mnogo težim problemima bio je izložen transport Centralne bolnice Vrhovnog štaba u četvrtoj ofanzivi od 30. januara do kraja marta 1943. U transportu je bilo 3.500-4.000 ranjenika i bolesnika. U početku nije bilo raznih bolesnika, a kasnije su se i oni priključili koloni, tako da su tifusari predstavljali najteži problem. Za borbeno obezbjeđenje transporta Centralne bolnice bila je zadužena 7. banijska, a ranjenike je poslije Neretve nosila i 9. divizija.

Na dalekoj marš-ruti od bolničkih ustanova u Bosanskoj krajini do Neretve i, dalje, do Glavatičeva, jedinice NOVJ imale su nekoliko teških bitaka, pri čemu su velike kolone ranjenika i bolesnika kao i sanitarnog osoblja imale teške gubitke.

Najteži i najsloženiji bio je problem zaštite transporta od napada neprijateljeve avijacije, tako da se moralo kretati noću, što je stvaralo nove dodatne teškoće.

Problem je bio zaštita i od napada neprijateljevih tenkova kada se kretalo komunikacijama ili preko komunikacija Korduna i Like na oslobođenu teritoriju sjeverne Dalmacije, u rejonu Obrovac-Zadar, gdje je prebačeno u decembru 1944. i januara 1945. po visokom snijegu i oštroj zimi 536 ranjenika i bolesnika.⁵² Zaštitu su vršile partizanske jedinice teritorija kuda su prolazili i njihovo posebno osiguranje.

Transporti ranjenika i bolesnika iz unutrašnjosti prema obalama i ostrvima Dalmacije od septembra 1943. bila su svakodnevna pojava, a tako isto iz Srema u istočnu Bosnu, u namjeri da se prebace na sigurnija mjesta i gdje su postojali bolji uslovi za liječenje i život. Tako je od januara do oktobra 1944. iz bolnica 8. korpusa (Tičevo, Prodač i dr.) prema obali upućeno 10 transporta sa 891 ranjenikom i bolesnikom. Zaštitu su vršile operativne i partizanske jedinice, koje su štitile deonicu transportnog puta blizu neprijateljevih garnizona i prilikom prelaska preko komunikacija i vodenih prepreka. Međutim, to uvijek nije uspjevalo.

Tako, na primjer, u toku decembra 1943. iz vojne bolnice 8. korpusa u Preodcu, u tri navrata pokušalo se sa ranjeničkom kolonom od 53 ranje-

⁵¹ M. Kos, Hronike VII.

⁵² Dr. Metod Mikuž, Oris partizanske sanitete, Ljubljana, 1967, str. 160.

nika prebaciti prema obali i dalje za Vis, ali je uspio samo treći pokušaj, a prethodna dva osujetio je neprijatelj.⁵³ Nijemci su 21. juna 1944. na Moseću u Dalmaciji sačekali kolonu od 25 nepokretnih bolesnika koju je uputila 8. brigada 20. divizije. Kolona je razbijena a liječnik dr Branko Kurajica zarobljen je i poslije ubijen u Jasenovcu.⁵⁴

Najteži poraz u transportu ranjenika, radi slabe zaštite, dogodio se u junu 1944. u Srbiji kada se izvlačila iz okruženja bolnica 22. divizije. U koloni je bilo oko 200 ranjenika i bolničkog osoblja, a evakuacija se vršila sa 30 seljačkih kola a ostali su išli pješke. Zaštitu su vršili dva novoosnovana bataljona slabo naoružanih i neiskusnih boraca. Opkolili su ih bugarski vojnici i balisti kod sela Vrapci i Svirac. Jedva se spasio oko 150 boraca i lakših ranjenika i prebacilo prema Vranju, a ostali su ubijeni ili zarobljeni. Poslije rata vratilo se samo 45 lica učesnika ovog događaja.⁵⁵

Veliki transport od oko 1.200 ranjenika pokrenuo se za vrijeme njemačke operacije »Morgenstern« u Lici, u maju 1944, protiv 35. ličke divizije 11. korpusa. Jedna grupa išla je pješke za Kordun kada je u toku marša desetina umrla; druga grupa je išla preko Velebita za Dalmaciju i poslije mjesec dana dio njih je stigao na Vis, a 95 najtežih ranjenika sklonilo se u špilju Bajnovac, a grupa od 34 ranjenika u selo Krčani. Napali su ih četnici i pobili zajedno sa komesarom 8. divizije Aleksom Bačkovićem i liječnicima dr J. Kajfešom i dr Suppom.

Ukazano je i na dugačak ali uspio pokret oblasne bolnice 11. korpusa u novembru 1944. sa 300 ranjenika i bolesnika iz Gorskog kotara preko Slovenije, Žumberka, Korduna i Like, pa Velebita u sjevernu Dalmaciju u Benkovac, uz neposrednu i posrednu zaštitu partizanskih brigada.

TRANSPORT I ZAŠTITA RANJENIKA PLOVNIM SREDSTVIMA NA MORU I RIJEKAMA

Transport ranjenika raznim brodovima na moru i rijekama vršio se u manjem obimu odmah u početku ustanka, a postepeno se sve više širio što su borbe dobijale veći zamah. Tako su, na primjer, u Hvarskom kanalu između Hvara i Makarskog primorja ranjenici i bolesnici prebacivani manjim brodovima poglavito noću. Za vrijeme italijanske ofanzive »Albija« na Biokovu, u partizansku bolnicu na Hvar prebačeno je 10 partizana. U drugoj italijanskoj ofanzivi u Makarskom primorju, u julu 1943, prebačeno je sa Biokova na Hvar oko 200 lica, zbijeg i ranjenici.⁵⁶

Poslije kapitulacije Italije znatno su proširene mogućnosti evakuacije ranjenika i bolesnika morem i rijekama. Najveći transport obavljao se u Dalmaciji, najprije prema Braču, Hvaru i Visu, a onda sa Visa za južnu Italiju, u Bari.

Tako je 2-3. oktobra 1943. parobrodom »Bakar« izvršena prva veća evakuacija 25 teških ranjenika u Bari. Nakon toga brodovima Mornarice NOVJ sa Visa je evakuisano u južnu Italiju desetina hiljada ranjenika i bolesnika, i zbijeg od 35.000 rekonvalescenata, žena i djece na Sinaj i u sjevernu Afriku.

⁵³ ZSS, knj. 2, str. 119 i 161.

⁵⁴ Arhiv VII K. 1032, reg. br. 13/1-2.

⁵⁵ Arhiv Sanitetske službe, inv. br. 1058H.

⁵⁶ »Hvar u NOR-u i revoluciji 1941-1945«, Split, 1987, str. 659, 693-695.

Plovilo se svakodnevno, danju i noću, obično pod zaštitom savezničke avijacije i ratnih brodova. Jedino je, zbog slabe zaštite stradao bolnički brod »Marin II«, koji je napadnut i potopljen na ulazu u Višku luku 11. maja 1944, kada je poginulo 49 ranjenika i 8 članova posade. Naletio je na minu u Tivatskom zaljevu parobrod »Cetinje« 10. decembra 1944. Poginulo je oko 90 ranjenika, bolesnika i članova posade, a spaseno samo 9.

Na Savi 17. aprila 1945, prevozeći ranjenike iz Brčkog za Sremsku Mitrovicu, naletio je na minu putnički brod »Kasija Miletić« i potonuo zajedno s drvaricom, šlepom za transport drvene građe. Od 220 ljudi, posade i putnika, spasilo se svega 17, dok se 203 utopila.⁵⁷

Pored toga treba imati na umu da brodovi, koji su prevozili ranjenike i bolesnike, nisu uvijek imali oružanu pratnju, pa ni eskorte minolovaca, pod čijom bi zaštitom neke od havarija bile izbjegnute, kao na primjer, brod »Cetinje« i »Kasija Miletić«.

Velike su teškoće bile u prebacivanju ranjenika i bolesnika s obale ispod Velebita za Vis, onda od Vodica na Kornate i Žirje i, dalje, za Vis, pa od Makarskog primorja i iz doline Neretve na Hvar ili na Vis, kao i od Dubrovačkog primorja sa Mljeta, Pelješca i Korčule na Vis. Najteže je bilo u tome što su bile predugačke marš-rute morem i što je bila mala brzina brodova, pa se moralo ploviti danju i tako se izlagati napadu njemačke avijacije, a noću krstarećim njemačkim ratnim brodovima. Pomoć od saveznika nije bila velika, jer oni nisu rado plovili brodovima bliže obali. Danju je, pak njihova avijacija pratila strategijsku avijaciju na putu iz Fode u Italiji, za Mađarsku, Rumunjsku, Čehoslovačku i Austriju gdje su izvodili bombardovanje. Tako su brodovi Mornarice NOVJ plovili sa ranjenicima i bolesnicima, zbijegom i partizanima, oslanjajući se, prvenstveno, na svoja borbeno sredstva a ponekad i na pratnju naoružanih brodova (NB) Mornarice NOVJ prihvatajući borbu u nepovoljnim uslovima, i uz rizik nastavljajući plovidbu prema Visu.

Isto tako, bila je složena zaštita evakuacije ranjenika i bolesnika 26. divizije za vrijeme desantnih operacija na Mljet, Korčulu, Brač, Hvar i Šoltu. Ranjenici su, obično, prebacivani zajedno s ostalim jedinicama, i zaštitu su vršili NB, nešto i saveznici (sa Brača). Mornarica NOVJ imala je samo jedan sanitetski brod - »Marin II«.

EVAKUACIJA RANJENIKA I BOLESNIKA VAZDUŠNIM PUTEM I NJIHOVA ZAŠTITA

Upotreba sanitetske avijacije za potrebe saniteta NOVJ našla je svoju primjenu u 1944.

Počela je sa dostavljanjem pomoći jedinicama NOVJ, a onda i evakuacijom ranjenika i bolesnika u južnu Italiju avionima što je bilo brže i sigurnije jer je saveznička avijacija imala prevlast u vazduhu.

Evakuacija ranjenika savezničkim avionima imala je tri značajna cilja:

- rasterećenje krupnih operativnih jedinica od velikog broja ranjenika koji su te jedinice vodili sa sobom i time ograničavale svoju manevarsku i opštu borbeno sposobnost;

- omogućavanje da se u stacionarnim i bezbjednim uslovima u Italiji ranjenicima pruži stručno liječenje i ostvari osnovni medicinski zahtjev, liječenje u mjestu i nekretanje do pune rehabilitacije, i

⁵⁷ M. Jovanović: Položaj i zaštita Saniteta po međunarodnom ratnom pravu, VSP 38/4, 1981, str. 4-5.

- evakuacijom u Italiju sa improvizovanih aerodroma, ranjenici su odlazili, tako reći, ispred nosa neprijatelja koji je svim silama nastojao da ga uništi.

Tako je spaseno hiljade ranjenika i izbjegnuta tragedija ranjenika iz bitaka na Neretvi, Sutjesci i dr., kada je neprijatelj i pored angažovanja velikih snaga sa manje snaga uspijevao da prodre do samih bolnica i nemilosrdno ih uništava.

Saveznički transportni avioni imali su potrebnu zaštitu lovačke avijacije, dok su jedinice NOVJ odabrale i pripremale teren za uzletišta kao i pod-esno mjesto za prikupljanje ranjenika u blizini aerodroma i vršili zaštitu oko aerodroma. Bilo je od velike važnosti da se provedu i sve druge potrebne mjere zaštite, kao što su konspiracija, maskiranje i vrlo precizna sinhronizacija cijele akcije.

Jedan od najizrazitijih primjera spasavanja ranjenika, bila je evakuacija sa aerodroma Brezna u Crnoj Gori. Na tom aerodromu bilo je koncentrisano 1000 ranjenika, čekajući dolazak aviona. Neprijatelj je za to saznao i, uz žestoke borbe sa našim jedinicama koje su branile aerodrom, približio se na domet brdskih topovima tukući granatama a nastojeći da po svaku cijenu zauzme aerodrom. U 9 časova ujutru 22. avgusta 1944. stigli su prvi saveznički avioni i do 20,30 časova uveče preuzeli 1059 naših ranjenika i 16 savezničkih avijatičara. Neprijatelj nije prodrio do aerodroma a naše jedinice, oslobođene ranjenika, već su sutradan prešle u napad, razbile njemačke snage i krenule u pobjedonosni pohod prema Srbiji.

Naravno da je i pored svih preduzetih mjera bilo neuspjelih pokušaja vazdušne evakuacije, ali ni jedan saveznički vazduhoplov nije stradao ni na zemlji od dejstava neprijateljevih napadnih snaga, niti pak, u vazduhu. Teškoća je bila samo u meteorološkim uslovima i što su neki avioni otkazivali dolazak iz nedovoljno ubjedljivih razloga.

Neprijatelj je nastojao spriječiti evakuaciju vazdušnim putem, bilo da je bombardovao aerodrome ili dejstvom kopnenih snaga da zauzme područje aerodroma, ali neke efekte nije postigao.

Sa ukupno 35 aerodroma evakuisano je 20.968 ranjenika, bolesnika, djece, žena i staraca; od toga za Italiju je evakuisano 178.575, dok je 3.393 evakuisano avionima na aerodrome u Zemun i u Zadar.⁵⁸

Zaštita ranjenika u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije

Sa završnim operacijama za oslobođenje zemlje, započete sredinom 1944. godine, nastupaju novi uslovi u cjelokupnoj problematici zaštite ranjenika i bolesnika, odnosno sanitetskih ustanova. Istina, sada se povećava broj ranjenika i bolesnika, kao i sanitetskih ustanova jer su se omasovile oružane snage NOP-a. Krajem 1944. bilo je oko 600.000 a na kraju rata 800.000 boraca. Već se vode krupnije operacije koje duže traju i u njima učestvuju jači sastavi NOVJ.

Do kraja 1944. oslobođeni su Srbija, Makedonija, Kosovo i Metohija, Vojvodina, Dalmacija, Crna Gora i najveći dio Bosne i Hercegovine, a front se postavio na liniji Drava, Sremski front kod Tovarnika, oko Sarajeva i Mostara, do Bihaća i Gospića na obale Jadrana kod Karlobaga i Paga.

⁵⁸ D. Oтовиć, dr J. Nikić »Vazdušne bitke za ranjenike«. Beograd, 1987, str. 65. Više detalja o tome ima u napisu dr Jaše Romana u prvoj knjizi ove edicije.

U takvoj situaciji pojavile su se dvije potpuno različite stvari u vezi sa zaštitom ranjenika i bolesnika i sanitetskih ustanova. Jedna je bila u istočnim dijelovima Jugoslavije (Srbija, Vojvodina, Makedonija i Kosovo i Metohija) i jugoistočnom dijelu (Crna Gora, Dalmacija i najveći dio Bosne i Hercegovine), gdje se nalazila potpuno oslobođena teritorija i zaštita se normalizovala kao u uslovima savremenog ratovanja, kao što je bilo i u saveznika, ali samo s tom razlikom što je neprijatelj namjerno ostavio ili je ubacio dijelove svojih oružanih snaga i kvislinge (četnike, ustaše, baliste) koji su izvodili pojedinačne akcije na vojnosanitetske ustanove ili ranjenike, u evakuaciji i transportu. To je nalagalo da se štite ranjenici i bolesnici, a naročito sanitetske ustanove od takvih napada. Ova mjera zaštite ostala je i poslije završetka rata i proširila se na cijelu zemlju.

Druga je bila situacija u pozadini njemačkog fronta, na teritoriji Hrvatske i Slovenije i neoslobođenog dijela Bosne i Hercegovine. Ona je nosila ista obilježja zaštite kako je to bilo i ranije, ali sa dosta velikom razlikom u tome, što je neprijatelj sada na toj teritoriji imao gusto posjednute garnizone, kontrolisao je intenzivno komunikacije, grupisao jake snage na maloj teritoriji (640.000 vojnika), sa 44 divizije u sedam armijskih korpusa. U tim uslovima bilo je dosta teškoća u zaštiti sanitetskih objekata i transportu ranjenika i bolesnika. Njemački vojnici zajedno sa kvislinzima izvodili su česte ofanzivne operacije u kojima je, pored ostalog, bio cilj da se pronađu i likvidiraju partizanske sanitetske ustanove. Tako su krajem marta 1945. pronašli jedno sklonište kod Radenaca u Sloveniji i ubili upravnika dr Antu Šariča. Sličnih manjih akcija bilo je još nekoliko.

Bojeći se zločina okupatora i što su se nagomilali ranjenici u Doljenskoj, krajem 1944. i početkom 1945. organizovan je transport od 536 ranjenika i bolesnika i preko Korduna i Like prebačen u Dalmaciju, na sigurnije mjesto, a zaštitu transporta vršile su partizanske jedinice sa teritorije kuda se transport kretao.

Iz neoslobođenih krajeva Hrvatske i Slovenije nastavlja se i dalje evakuacija r/b savezničkim avionima u Italiju. Kada je već nagoveštavana ofanziva NOVJ u proljeće 1945. pravcem Srem, Slavonija i dalje preko Hrvatske do zapadnih granica zemlje, i da se od ranjenika i bolesnika rasterete jedinice 6. i 10. korpusa GŠH, u Slavoniji je više hiljada ranjenika u tamošnjim šumskim bolnicama i zemunicama upućeno na oslobođenu teritoriju. U to vrijeme neprijatelj je na tim prostorima počeo prikupljati veoma jake snage koristeći se i onim iz grupe armija »E« pristigle iz Grčke. Tada je izvršena jedna od najvećih evakuacija ranjenika. Preko reke Drave, zatim Mađarske, prebačeno je zaprežnim kolima, pješke i na druge načine oko 4000 r/b u oslobođene krajeve Vojvodine. Uskoro je sa improvizovanog aerodroma kod Daruvara prebačeno avionima u Zemunsku bolnicu 1393 ranjenika.

Sa početkom završne ofanzive Jugoslovenske armije, započete 20. marta 1945. napadom 4. armije u Lici, sanitetske ustanove armija su se postepeno prebacivale sa kretanjem divizija prema zapadnim granicama. To prebacivanje armijskih sanitetskih ustanova vršilo se pod zaštitom jedinica i preko definitivno oslobođene teritorije. Međutim, pošto se brzo nastupalo, iza fronta su ostajale pojedine manje grupe ustaša i četnika, koji su bili potencijalna opasnost napada na sanitetske ustanove, tako da je, na primjer, u Lici Štab armije u aprilu 1945. rasformirao 35. ličku diviziju i osnovao 1. samostalnu ličku brigadu koju je potčinio k sebi, i dao joj zadatak da zajedno

sa jedinicama KNOJ-a vodi borbe protiv zaostalih ustaša i četnika, odnosno da štite sanitetske ustanove armije raspoređene u Gračacu, Gospiću, Otočcu, Senju i drugim mjestima.

U ovim poslednjim danima rata, njemačke snage, ustaše i drugi kvi- linzi, kada su se povlačili pod udarcima Jugoslovenske armije, pravili su gnusne zločine nad bolničkim osobljem i ranjenicima kuda su se kretali. Tako su u zloglasnom logoru Jasenovac, krajem aprila 1945, probili ne samo sve logoraše, nego i sanitetsko osoblje koje je radilo u tamošnjom ambulanti. Balisti su na Kosovu i Metohiji za vrijeme prve i druge pobune krajem 1944. i početkom 1945. ubijali ranjenike i bolesnike a isto je radila i grupacija čet- nika na čelu sa Dražom Mihailovićem koja se iz centralne Bosne probijala u istočnu Bosnu, prema Zelengori, što su nastavili i poslije rata. Ustaška gru- pacija koja je ostala iza fronta u trokutu donji tok Bosne - rijeka Sava, oko Odžaka, ubila je nekolikor anjenika dok nije likvidirana krajem maja 1945. Međutim, to nije bilo ni izdaleka slično onome što su neprijatelji radili to- kom rata.

Umjesto zaključka

Rukovodstvo NOP-a je odmah u početku ustanka shvatilo, a naročito poslije onih događaja na Zlatiboru krajem novembra 1941, da će se narod- nooslobodilački rat voditi, pored ostalog, i u tako složenim uslovima, da će se morati do krajnjih granica angažovati u zaštiti ranjenika i bolesnih pripad- nika NOVJ i da će u tom pogledu trebati preduzimati sveobuhvatne mjere, u svim uslovima i na svakoj teritoriji.

Tu dileme nije bilo, tako da su vojne komande, štabovi i rukovodstva NOP-a stalno o tome razmišljali i radili da se što bolje zaštite sanitetske us- tanove i svi njihovi pripadnici od zločina neprijatelja.

Ostaje historijska činjenica da svi neprijatelji, na čelu sa pripadnicima njemačke oružane sile, nisu priznavali na jugoslovenskom ratištu pripadni- cima NOV i POJ status zaraćene strane, niti su, shodno tome, htjeli da nad bolesnim i ranjenim borcima NOV i POJ prošire odredbe Ženevskih konven- cija i međunarodnog ratnog prava. Ostali su do kraja rata dosljedni takvom ponašanju, zbog čega je to kvalifikovano kao zločin i podleglo kažnjavanju za krivična djela ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti. To je u skladu sa Londonskim sporazumima o gonjenju i kažnjavanju glavnih ratnih zloči- naca evropske Osovine od 8. avgusta 1945, i u skladu s odlukama velike tro- jice u Jalti i Potsdamu.

Na osnovu toga je gonjenje, suđenje i kažnjavanje ratnih zločinaca os- talo u nadležnosti nacionalnih sudova zemalja na čijoj teritoriji ili protiv čijih su građana izvršeni zločini, izuzev glavnih ratnih zločinaca kojima je sudio Međunarodni vojni sud u Njembergu.

Međunarodni vojni sud osudio je 10 njemačkih generala koji su ko- mandovali u jugoistočnoj Evropi a bili su odgovorni za mnoge ratne zločine načinjene u Jugoslaviji. Tu su feldmaršal List, general-pukovnik L. Rendulic, genral V. Špajdel i drugi.

Dio njemačkih ratnih zločinaca predat je Jugoslaviji i neki su od njih osuđeni na smrt, kao što su general-pukovnik Aleksander Ler, komandant Jugoistoka i Grupe armije »E«, general-lajtnant Joze Kibler (*Joseph Kübler*), komandant zloglasne njemačke 118. divizije sa Sutjeske i drugih bojišta; nje- gov brat general planinskih trupa Ludvig Kibler (*Ludwig Kübler*), komandant

97. armijskog korpusa; general pješadije Hartvin von Ludwiger (*Hartwin von Ludwiger*), komandant 21. armijskog korpusa; general-lajtnant Fric Nejdholt (*Fritz Neidholdt*) komandant 369. divizije, general major Šidhuber (*Schidhuber*), komandant 21. SS »Skenderbeg« divizije i drugi.⁵⁹

Zločini nad ranjenicima i bolesnicima - pripadnicima NOV i POJ bili su usmjereni u dva pravca. Prvo da se njihovim uništenjem što manji broj vrati u jedinice NOVJ, i drugo, da se izazove takvo stanje šoka koje će negativno djelovati na moral ostalih pripadnika NOV i POJ. U krajnjoj konsekvenci ti zločini su samo dio općih neprijateljevih zločina izvršenih nad narodom Jugoslavije u funkciji razbijanja narodnooslobodilačkog pokreta.

Otuda su bile nužne i sveobuhvatne mjere zaštite ranjenika i bolesnika i sanitetskog osoblja, kao i sanitetskih ustanova NOV i POJ za sve vrijeme i na svim prostorima Jugoslavije.

Zaštita ranjenika i bolesnika, kao glavna briga i preokupacija rukovodstva i svakog pripadnika oružanih snaga NOP-a, razvilo se u odnos čiji se najdublji sadržaj nalazi u maksimi Titovih riječi:

»Ranjenike ne smijemo ostaviti!«

⁵⁹ J. Foltmann »Opfergang der Generale«, Berlin, 1953, str. 104, 119, 129, 169.